

דעות בעם

גיליון מס' 6 אוקטובר 2002

מכון ב.י. ולוסיל כהן לחקר דעת קהל • The B.I. and Lucille Cohen Institute for Public Opinion Research

ישראל כמעבדה לחקר סובלנות פוליטית

תמי סגיב-שיפטר, פרופ' מיכל שמיר

הישראלית באמצעות סקרי אוכלוסיה תקופתיים. לאור זאת, נבחן בדו"ח זה את ההשפעה של האירועים המתרחשים בישראל בשנתיים האחרונות על נורמות דמוקרטיות תוך התמקדות בעמדות הסובלנות שמבטאים אזרחי ישראל היהודים, הן כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות, והן כלפי ערבים אזרחי ישראל.

זהו הדו"ח הרביעי בנושא סובלנות היוצא במסגרת הפירסום **דעות בעם** והוא מתבסס על נתונים של חמישה סקרים טלפוניים שנערכו בין ינואר 2000 ליוני 2002. דו"ח זה מתבסס על נתונים שנאספו בסקרים אלה מאזרחי ישראל היהודים בלבד. שלושה מחמשת הסקרים נערכו על-ידי מכון ב.י. ולוסיל כהן: בינואר 2000 נאספו נתונים מ-536 מרואיינים; בינואר 2001 נאספו נתונים מ-419 מרואיינים וביוני 2002 נאספו נתונים מ-408 מרואיינים. שני סקרים נוספים עליהם יתבסס הדו"ח הנוכחי נערכו על-ידי מכון דחף: ביולי 2001 נאספו נתונים מ-514 מרואיינים ובדצמבר 2001 נאספו נתונים מ-531 מרואיינים.

הדו"ח מתמקד כאמור בהשפעה של האירועים הביטחוניים והפוליטיים המתרחשים בישראל בשנתיים האחרונות על עמדות הסובלנות הפוליטית שמבטאים אזרחיה היהודים. ייחודו בכך שהוא מאפשר השוואה בין חמש נקודות זמן בטווח השנים 2000-2002, וכולל עמדות סובלנות שבוטאו על-ידי אזרחי ישראל לפני פרוץ אינתיפדת אל-אקצה. הפרק הראשון בדו"ח מתאר את הקבוצות הפוליטיות שאינן אהודות על החברה היהודית בישראל, ואת רמת הסובלנות הפוליטית

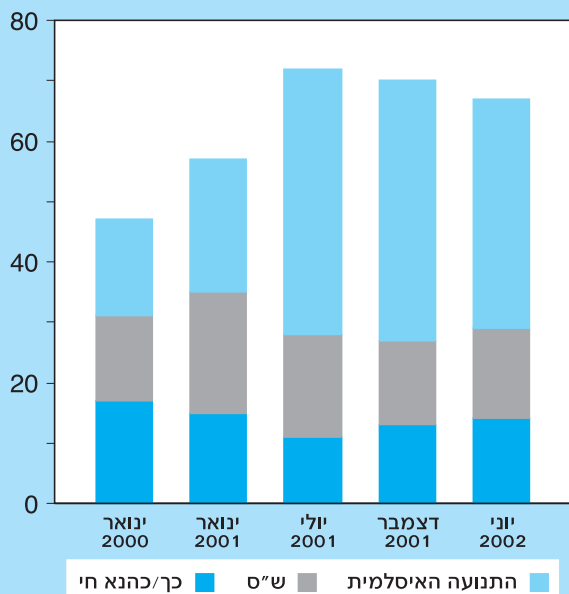
דמוקרטית היא סאגה בלתי גמורה; היא תמיד משתנה, היא אף פעם לא מושגת. נורמות ופרקטיקות דמוקרטיות כחופש, שיוויון, פלורליזם, פתיחות, וסובלנות אינן כנראה המצב הטבעי. הן דורשות מחויבות, עמידה על המשמר, טיפוח, עמידה על עקרונות ושיקול דעת מול נטיות לב, איומים ופחדים. בכל החברות עולים איומים חדשות לבקרים, וקונפליקטים הם חלק מפוליטיקה דמוקרטית ומהאופי האנושי. לכן, האתגר של טיפוח ותחזוק הדמוקרטיה וההחלטות הקשות לגבי גבולותיה רלוונטים הן בדמוקרטיות חדשות והן בדמוקרטיות מבוססות.

אין כמו תקופה של מלחמה ועימות כדי להעמיד בפני חברה אתגרים ודילמות אלה. מכלול האירועים מאז אוקטובר 2000 מספקים מקרה מבחן דרמטי והופכים את ישראל למעבדה חיה המאפשרת לבחון את ההשלכות של איום וקונפליקט על נורמות דמוקרטיות. אינתיפדת אל-אקצה החזירה במלוא עוזם את מוראות הפיגועים ההמוניים ואת חוסר הביטחון האישי והלאומי, שאך זמן קצר לפני שפרצה, נדמה היה שהם מאחורינו. במהלך תקופה זו חוותה ישראל עשרות פיגועים, מאות אבידות בקרב אזרחים וחיילים, מבצעים צבאיים רחבי היקף וחזרה למרבית השטחים שפוגו בשנות אוסלו. המצב המשברי מבחינה מדינית וביטחונית ברור לכל, וכרך עמו גם שינויי שילטון ועירעור במצב הכלכלי.

מכון ב.י. ולוסיל כהן לחקר דעת קהל הציב כאחת ממטרותיו את חקר עמדות הסובלנות וחוסר הסובלנות בחברה

לוח 1: קבוצות פוליטיות שצוינו על-ידי אחוז משיבים גבוה כלא אהודות 2000-2002 (אחוזים)

קבוצות עם בולטות דומה; החל מיולי 2001 ישנה התמקדות ברורה בתנועה האיסלמית והיא מובילה את רשימת הקבוצות הלא אהודות ומשאירה את היתר הרחק מאחור.

כאשר מסווגים את הקבוצות הפוליטיות שצוינו כפחות אהודות לארבע קטגוריות: קבוצות פוליטיות מהשמאל, מהימין, ערביות, ודתיות, ומשווים בין חמש נקודות הזמן, ניתן לראות ביתר בהירות את השינויים בדפוסי הבחירה (ראה לוח 2). בין ינואר 2000 ליוני 2002 חלה עליה בבחירה של קבוצות ערביות כלא אהודות (22 אחוזים), במקביל לירידה בכל הקטגוריות של הקבוצות היהודיות. הירידה היא קטנה באחוז הבוחרים קבוצות פוליטיות מהשמאל וקבוצות דתיות (4 ו-5 אחוזים בהתאמה). ירידה משמעותית יותר התרחשה באחוז הבוחרים קבוצות פוליטיות מהימין (13 אחוזים). בינואר 2000, הפער הבולט היה בין המציינים קבוצות פוליטיות מהימין כלא אהודות לבין שאר הקבוצות הפוליטיות. אולם, מיד עם פרוץ האינתיפדה, החל מסקר ינואר 2001, הפער הבולט הוא בין הקבוצות הפוליטיות הערביות לבין הקבוצות הפוליטיות האחרות. ביוני 2002, ההתמקדות היא בקבוצות פוליטיות ערביות כפחות אהודות, והרחק אחריהן, קבוצות פוליטיות יהודיות מהשמאל, מהימין וקבוצות דתיות.

המבטאת כלפיהן. הפרק השני מתאר את תפיסת האיום, בקרב אזרחי ישראל היהודים, מהקבוצות הפוליטיות שצוינו כלא אהודות, תוך בחינה של מוקדי איום שונים (איום על ביטחון המדינה, על הדמוקרטיה בישראל ועל אופיה היהודי של מדינת ישראל). הפרק השלישי מתאר את עמדות הסובלנות שמבטאים אזרחי ישראל היהודים כלפי ערבים אזרחי ישראל. כמו-כן, יוצגו בפרק זה עמדות בנושאים אקטואליים הקשורים לערבים אזרחי המדינה.

מהן הקבוצות הפוליטיות שאינן אהודות, ומהי רמת הסובלנות כלפיהן?

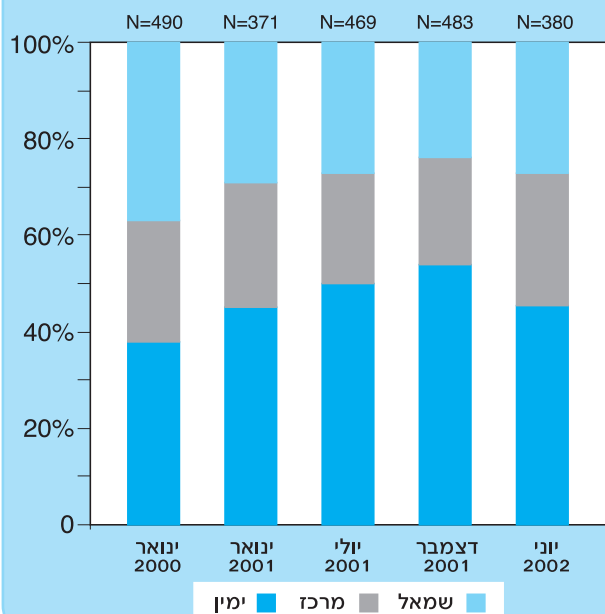
סובלנות, וסובלנות פוליטית בפרט, מהווה אחת מאושיות הדמוקרטיה, שהרי היא ממקדת את העקרונות הדמוקרטיים של פלורליזם, פתיחות, חופש, שוויון, וזכויות אדם ואזרח. הסובלנות מעמידה עקרונות אלה במבחן; בתחום הפוליטי משמעותה נכונות לאפשר ביטוי לרעיונות ואינטרסים שונים, ובפרט לאלה המנוגדים לעמדת רוב הציבור והשלטון.

נתחיל לכן מהצגה של הקבוצות הפוליטיות שצוינו על-ידי המשיבים בסקרים כלא אהודות עליהם. למשיבים הוקראה רשימה של תנועות וקבוצות פוליטיות פעילות בישראל והם התבקשו לציין איזו מהקבוצות הם הכי פחות אוהדים, הכי פחות אוהבים, או מתנגדים לה ביותר.

כפי שניתן להתרשם מהנתונים בלוח 1, שלוש הקבוצות הפוליטיות שצוינו על-ידי אחוז משיבים גבוה כלא אהודות בחמש נקודות הזמן בין ינואר 2000 ויוני 2002 הן: כד/כהנא ח"י; התנועה האיסלמית ותנועת ש"ס.

למרות הדימיון בציון הקבוצות הפוליטיות הלא אהודות, התרחשו, במהלכה של תקופה זו, שינויים באחוז הבוחרים קבוצות אלה. השינוי המשמעותי והבולט ביותר הוא העליה הניכרת במציינים את התנועה האיסלמית כקבוצה פוליטית לא אהודה (עליה של 22 אחוזים בין ינואר 2000 ליוני 2002). באשר לתנועת ש"ס, על אף תנודות ושיא של 20% בינואר 2001, באופן כללי, ישנה יציבות יחסית באחוז המציינים אותה כלא אהודה. לגבי תנועת כד/כהנא ח"י, מצטיירת נטיה לירידה קלה באחוז המציינים אותה כקבוצה פוליטית לא אהודה (3 אחוזים). בשתי נקודות הזמן הראשונות, ניתן לדבר על שלוש

לוח 3: התפלגות נטיה פוליטית 2000-2002 (אחוזים)

היה פחות או יותר שיוויון במספר הנוטים לשמאל ולימין (הפער בין המזדהים עם הימין לבין המזדהים עם השמאל עמד על אחוז אחד בלבד). מאז פרוץ האינתיפדה גדל מספר המזדהים פוליטית עם הימין וירד מספר המזדהים עם השמאל, והפער ביניהם עומד על 18 נקודות בסקר יוני 2002.

לאחר שהמרואיינים ציינו את הקבוצה הפוליטית שאינה אהודה עליהם, נמדדה רמת הסובלנות שהם מגלים כלפיה. המשיבים התבקשו לציין באיזו מידה הם מסכימים, או לא מסכימים, לאפשר כל אחת משש הזכויות האזרחיות הבאות לקבוצה הפחות אהודה עליהם:

- להרשות להופיע בטלוויזיה
- להרשות לקיים הפגנות
- להאזין בסתר (לצוות) לשיחות טלפון
- לאסור לבחור לכנסת
- לאסור להיבחר לכנסת
- לאסור לכהן כראש ממשלה

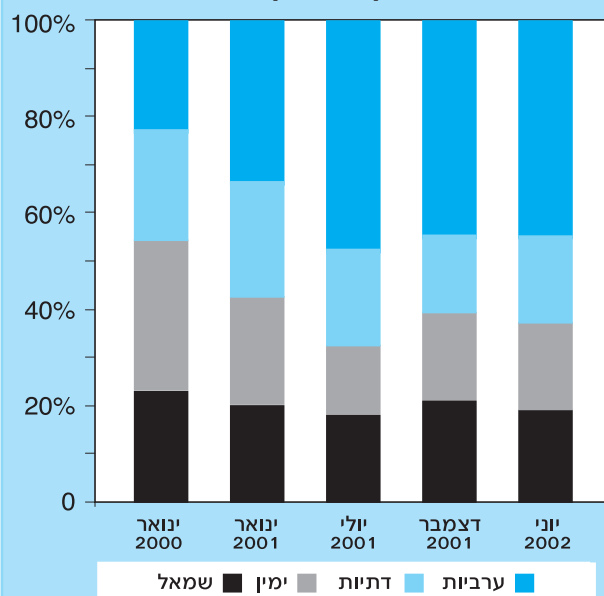
עבור כל זכות התבקשו המשיבים לבחור אחת מבין חמש תשובות אפשריות:

מנתונים אלה ברור כי חוסר האהדה ממוקד כיום בעיקר בקבוצות פוליטיות ערביות.

אם אנו מחברים – כפי שמקובל לעיתים קרובות בשיח ובפוליטיקה – את קבוצות השמאל היהודיות והקבוצות הערביות מצד אחד, ואת הקבוצות הדתיות וקבוצות הימין מצד שני, ניתן לראות את השינוי הפוליטי הדרמטי שחל בישראל מאז פרוץ העימות. בינואר 2000 התחלקו הקבוצות הלא אהודות פחות או יותר באופן שווה בין ימין ושמאל, עם נטיה ליותר חוסר אהדה כלפי קבוצות הימין ביחס של 54:46. שנה לאחר מכן, כ-3 חודשים לאחר פרוץ האלימות, ההתפלגות התהפכה, כאשר 54% בוחרים קבוצה בשמאל כפחות אהודה ו-46% קבוצה בימין. בשלושת הסקרים הבאים, ההתפלגות מוטה הרבה יותר, כאשר כ-2/3 מציינים קבוצה בשמאל ו-1/3 קבוצה ימנית.

שינויים אלה בהתפלגות הקבוצות הלא אהודות נובעים כמובן מההתפתחויות הביטחוניות וקשורים קשר הדוק לשבר בשמאל ולמעבר ימינה של אזרחי ישראל היהודים. לוח 3 מציג שינויים אלה בהזדהות פוליטית. בסקר של ינואר 2000

לוח 2: התפלגות קטגוריות של קבוצות פוליטיות שצוינו כלא אהודות 2000-2002 (אחוזים)

לוח 4: התפלגות תשובות המבטאות חוסר סובלנות כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות 2000-2002 (אחוזים)

אחוז תשובות המבטאות חוסר סובלנות					זכויות
ינוני 2002	דצמבר 2001	יולי 2001	ינואר 2001	ינואר 2000	
71	73	67	58	56	יש לאסור על חבר הקבוצה להיות ראש ממשלה בישראל
40	43	34	29	30	יש להרשות לחברי הקבוצה להופיע בטלוויזיה
31	29	28	19	19	יש לצותת (להאזין) לשיחות הטלפון של חברי הקבוצה
34	33	33	24	31	יש להרשות לחברי הקבוצה לקיים הפגנות
35	—	—	23	25	יש לאסור על חברי הקבוצה לבחור לכנסת ¹
53	—	—	39	38	יש לאסור על חברי הקבוצה להיבחר לכנסת ¹

¹ ביולי ובדצמבר 2001 לא נכללו הפריטים המסומנים.

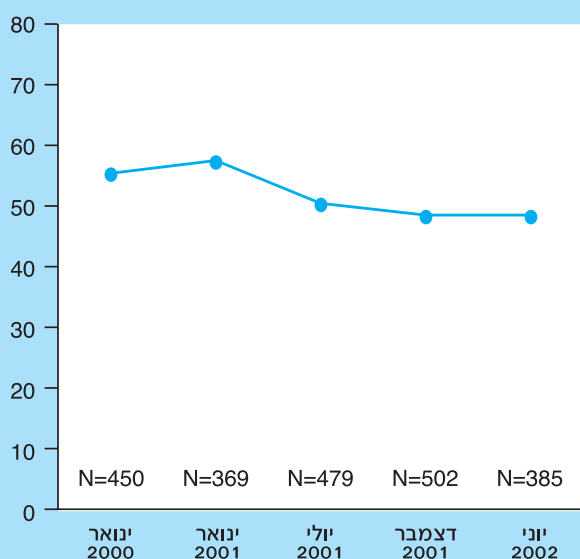
ציון הסובלנות חושב כממוצע של תשובות המרואיינים על ארבע השאלות שנכללו בחמשת הסקרים. הציונים תוקנו כך שינועו בטווח שבין 0 ל-100. הציון "0" מבטא חוסר סובלנות והציון "100" מבטא סובלנות גבוהה.

בלוח 5 מובאים הממוצעים של ציון הסובלנות כלפי קבוצה פוליטית לא אהודה בחמש נקודות הזמן. בין ינואר 2000 וינואר

1. בהחלט מסכים; 2. מסכים; 3. לא בטוח; 4. לא מסכים;
5. בהחלט לא מסכים.

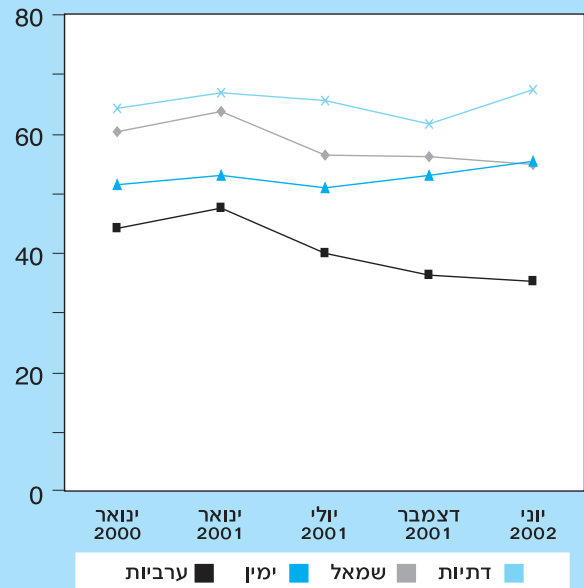
תשובות המביעות **אי הסכמה** עם שתי הטענות הראשונות וה**הסכמה** עם ארבע הטענות האחרונות מבטאות חוסר סובלנות, ואילו תשובות המביעות **הסכמה** עם שתי הטענות הראשונות ברשימה ו**אי הסכמה** עם ארבע הטענות האחרונות מבטאות סובלנות.

לוח 5: ממוצע של מדד סובלנות כלפי קבוצה פוליטית לא אהודה 2000-2002

בלוח 4 מוצגת התפלגות התשובות המבטאות חוסר סובלנות כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות. השוואה בין חמש נקודות הזמן מצביעה על עליה בחוסר הסובלנות בכל המימדים שנבדקו. העליה הבולטת ביותר ניכרת במימד הייצוג – חוסר הנכונות לאפשר לחברי הקבוצה הפוליטית הלא אהודה להיבחר לכנסת ולכהן בראשות הממשלה (עליה של 15 אחוזים). אולם העלייה בחוסר הנכונות למתן זכויות פוליטיות מוכללת גם לזכות הבחירה, לחופש הביטוי, ולזכות לפרטיות: עליה של 10 אחוזים בין ינואר 2000 ליוני 2002 באחוז המסכימים לאסור על חברי הקבוצה הלא אהודה לבחור לכנסת ולהופיע בטלוויזיה; עליה של 12 אחוזים בהסכמה לציתות לשיחות טלפון של חברי הקבוצה הפוליטית הלא אהודה; ועליה מתונה של 3 אחוזים בחוסר הנכונות לאפשר קיום הפגנות.

לוח 6: ממוצע של מדד סובלנות כלפי קבוצה פוליטית לא אהודה לפי סוג הקבוצה 2000-2002

ערביות, והגבוה ביותר הוא בקרב המציינים קבוצות פוליטיות דתיות כלא אהודות. מענין גם לציין שרמת הסובלנות הממוצעת גבוהה יותר בקרב הבוחרים קבוצות מהשמאל בהשוואה לבוחרים קבוצות מהימין כלא אהודות, מלבד בסקר יוני 2002, בו אין הבדל. הדפוס השני הוא, כי בקרב המציינים קבוצות פוליטיות ערביות וקבוצות פוליטיות מהשמאל כלא אהודות התרחשה ירידה בציון הסובלנות הממוצע ביוני 2000 (9 ו-6 נקודות בהתאמה). לעומת זאת, בקרב הבוחרים קבוצות פוליטיות דתיות וקבוצות מהימין כלא אהודות חלה עליה מסויימת בציון הסובלנות הממוצע בין השנים הללו (3 ו-4 נקודות בהתאמה). כפועל יוצא מכך גדל באופן משמעותי הפער בין רמת הסובלנות כלפי קבוצות ערביות וקבוצות אחרות (יהודיות), במיוחד בשתי נקודות הזמן האחרונות.

מתוך הנתונים שראינו עד כה, עולה, אם כן, כי לא רק שיותר אנשים מתמקדים בקבוצות פוליטיות ערביות כפחות אהודות עליהם, אלא שגם רמת הסובלנות כלפי קבוצות פוליטיות אלה פוחתת על פני התקופה בה אנו עוסקים.

מחקרים רבים הצביעו על קשר בין נטיה פוליטית של אנשים לבין הקבוצות הלא אהודות עליהם ורמת הסובלנות הפוליטית שהם מביעים. שני הלוחות הבאים מראים קשרים אלה בין ינואר 2000 ליוני 2002, וכדאי לשים לב לשונות בדפוסי הקשר על פני זמן. לוח 7 בוחן את התפלגות הקבוצות הלא אהודות לפי נטיה פוליטית, ולוח 8 – את ציון הסובלנות הממוצע לפי נטיות הפוליטית של המשיבים בחמש נקודות הזמן.

מלבד בינואר 2000 אז ציין אחוז גבוה יותר מבין בעלי נטיה פוליטית לימין קבוצות פוליטיות מהשמאל כלא אהודות, סוג הקבוצה הלא אהודה השכיח בקרב ימניים הוא קבוצות פוליטיות ערביות בכל נקודות הזמן שנבדקו. ימניים גם מרבים לבחור קבוצות ערביות כלא אהודות, יותר מהנוטים למרכז ולשמאל (מלבד בסקר יולי 2001 שבו אחוז גבוה יותר מקרב בעלי נטיה פוליטית למרכז ציינו קבוצות פוליטיות ערביות כלא אהודות). בקרב בעלי נטיה פוליטית לימין חלה עליה כוללת של 25 אחוזים במציינים קבוצות פוליטיות ערביות כלא אהודות בין ינואר 2000 ויוני 2002. מגמה דומה, אם כי במימדים מעט נמוכים יותר, ניכרת במציינים קבוצות פוליטיות

2001 חלה עליה קלה בציון הסובלנות הממוצע, אולם בשלוש נקודות הזמן הבאות ממוצע מדד הסובלנות יורד. בהתחשב בכך שטווח הציונים על המדד יכול לנוע בין "0" ל-"100", ניתן לומר שביוני 2002 רמת הסובלנות בחברה הישראלית היא למטה מבינונית, ונמוכה ב-7 נקודות בהשוואה לינואר 2000. סטית התקן, המעידה על מידת השונות או הפיזור של ציוני הסובלנות של הציבור היהודי בישראל כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות, גדלה באופן עקבי על פני התקופה הנדונה.

לוח 6 מראה את ההבדלים ברמת הסובלנות הפוליטית המבוטאת על-ידי מרואיינים כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות שונות. בניתוח הנתונים, חשוב לזכור שכל משיב נשאל רק לגבי הקבוצה שהוא ציין כאהודה עליו פחות מכל, כך שהנקודות בגרף כוללות משיבים שונים. כמו כן, יש לזכור שהרכב קבוצות הנשאלים הבוחרים כל סוג של קבוצה פוליטית לא אהודה משתנה על פני זמן. מהנתונים המובאים בלוח 6 ניתן ללמוד על שני דפוסים עיקריים. הדפוס הראשון הוא כי, באופן שיטתי, בכל חמש נקודות הזמן, ציון הסובלנות הממוצע הנמוך ביותר הוא בקרב המציינים קבוצות פוליטיות

**לוח 7: התפלגות קבוצות פוליטיות שצויינו כלא אהודות לפי נטיה פוליטית 2000-2002
(אחוזים)**

יולי 2001 ימין מרכז שמאל			דצמבר 2001 ימין מרכז שמאל			ינואר 2001 ימין מרכז שמאל			ינואר 2000 ימין מרכז שמאל			קבוצה פוליטית לא אהודה
3	7	30	4	10	35	2	9	39	5	13	47	שמאל
24	62	57	22	50	55	11	36	50	8	31	32	ערביות
34	12	3	49	16	3	50	17	5	60	30	3	ימין
39	19	10	25	24	7	37	38	6	27	26	18	דתיות
100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	סה"כ

מגמה דומה מצטיירת במציינים קבוצות פוליטיות לא אהודות מהימין בקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל. בכל נקודות הזמן, ללא יוצא מן הכלל, אחוז גבוה מקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל מציינים קבוצות פוליטיות מהימין כלא אהודות. גם כאן, ניכרת ירידה הדרגתית באחוז המציינים קבוצות פוליטיות אלה עם שפל של 34 אחוזים ביולי 2001 שלאחריו ניכרת שוב עליה משמעותית. בסה"כ על פני התקופה חלה ירידה של 14 אחוזים במציינים קבוצות פוליטיות מהימין בקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל.

בכל נקודות הזמן, בין חמישית לשתי חמישיות מקרב המזדהים עם המרכז והשמאל בוחרים קבוצות פוליטיות דתיות כלא אהודות. ביולי 2001 נפתח פער של 20 אחוזים במציינים קבוצות אלה כלא אהודות מקרב השמאל בהשוואה למרכז, אולם מדצמבר 2001 פער זה שב ומצטמצם. בסה"כ, למרות עליה באחוז המציינים קבוצות פוליטיות דתיות כלא אהודות בינואר וביוני 2001, ישנה מגמה של יציבות יחסית. לעומת זאת, בקרב הנוטים לימין, מאז פרוץ האינתיפדה, ישנה ירידה משמעותית בבחירה של קבוצות דתיות כבלתי אהודות.

לסיכום הממצאים מלוח 7, ניתן לומר, כי בקרב בעלי נטיה פוליטית לימין, הקבוצות הפוליטיות הפחות אהודות הן קבוצות ערביות ולאחריהן קבוצות מהשמאל. בין 80 ל-90 אחוזים מהם מציינים קבוצות כאלה בסקרים. מעל 70 אחוזים מהמזדהים עם השמאל נוטים לציין קבוצות פוליטיות מהימין

ערביות כלא אהודות מקרב בעלי נטיה פוליטית למרכז. בינואר 2000 היה שיויון יחסי במציינים קבוצות פוליטיות ערביות כלא אהודות בקרב המגדירים עצמם פוליטית כימין וכמרכז. בינואר 2001, נפתח פער של 14 אחוזים בין בעלי נטיה פוליטית לימין ולמרכז אך מאז הוא הצטמצם שוב. נקודת השיא בהתמקדות בקבוצות ערביות בקרב בעלי נטיה פוליטית למרכז היתה, כפי שמצויין לעיל, ביולי 2001 ומאז מסתמנת נטיה לירידה באחוז המציינים מקרבם קבוצות פוליטיות ערביות כלא אהודות. בסה"כ, חלה עליה של 18 אחוזים בקרב בעלי נטיה פוליטית למרכז המציינים קבוצות פוליטיות ערביות כלא אהודות בין ינואר 2000 ליוני 2002. גם בקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל התרחשה בין ינואר 2000 ויוני 2002 עליה באחוז המציינים קבוצות פוליטיות ערביות כלא אהודות אולם העליה מתונה יותר – 12 נקודות, ואחוז זה נמוך יחסית בהשוואה למגדירים עצמם פוליטית כימין וכמרכז.

לאורך חמש נקודות הזמן, ללא יוצא מן הכלל, אחוזים גבוהים מקרב בעלי נטיה פוליטית לימין מציינים קבוצות פוליטיות מהשמאל כלא אהודות. יחד עם זאת ישנה ירידה הדרגתית באחוז המציינים קבוצות אלה עם שפל של 30 אחוזים ביולי 2001 שלאחריו ישנה נטיה לעליה קלה. בסה"כ חלה ירידה של 15 אחוזים במציינים קבוצות פוליטיות מהשמאל כלא אהודות בקרב בעלי נטיה פוליטית לימין, בין ינואר 2000 ויוני 2002.

2001 ניכרת ירידה הדרגתית בציון הסובלנות הממוצע בקרב בעלי נטיה פוליטית לימין, כאשר הפער בין ינואר 2000 ויוני 2002 הוא של 15 נקודות. בקרב בעלי נטיה פוליטית למרכז חלה עליה בציון הסובלנות הממוצע בין ינואר 2000 וינואר 2001, אולם מאז הציון הוא נמוך יותר, עם נקודת שפל בדצמבר 2001. בין ינואר 2000 ויוני 2002 ישנה ירידה קטנה של 2 נקודות בציון הסובלנות הממוצע של קבוצה זו. בקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל – קבוצה שמן הראוי לזכור כי הלכה והצטמצמה על פני זמן – אין קו מגמה ברור בציון הסובלנות, אך בין ינואר 2000 ליוני 2002 ישנה עליה מתונה של כ-3 נקודות.

תפיסת איום של קבוצות פוליטיות לא אהודות

אחד הגורמים החשובים לחוסר סובלנות הינו האיום, והנחתנו היא, כי הירידה ברמת הסובלנות, שסקרנו בפרק הקודם, נובעת מהעימות הנוכחי ותפיסות האיום הנלוות לו. מקורותיה של תפיסת האיום יכולים להיות שונים. במטרה לזהות את בסיס האיום של קבוצות בלתי אהודות ואת אופי השפעתו על עמדות הסובלנות הפוליטית ברמת הפרט, שאלנו את המרואיינים את השאלות הבאות לגבי הקבוצה הפוליטית שצינו כפחות אהודה עליהם:

- האם ובאיזו מידה לדעתך קבוצה זו מסכנת את ביטחון המדינה?
- האם ובאיזו מידה לדעתך קבוצה זו מהווה סכנה לדמוקרטיה בישראל?
- האם ובאיזו מידה לדעתך קבוצה זו מסכנת את אופיה היהודי של ישראל כמדינה יהודית?

התשובות האפשריות לשאלות אלה היו:

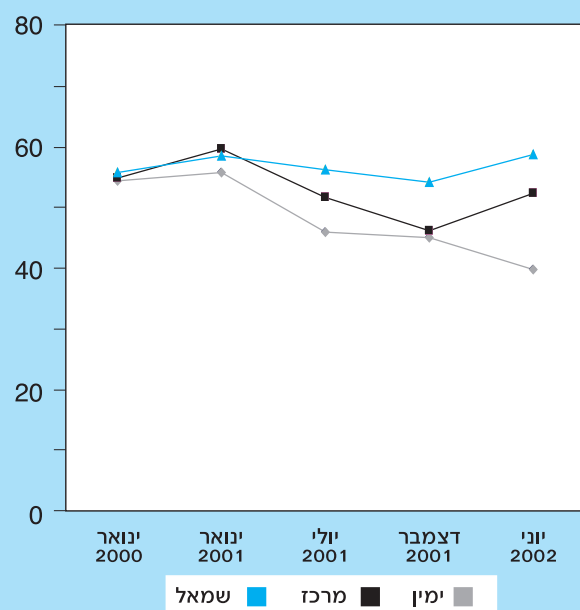
1. כלל לא מסכנת; 2. לא מסכנת; 3. לא בטוח;
4. מסכנת; 5. מסכנת מאוד.

השאלות שהמרואיינים התבקשו להשיב עליהן התייחסו למקורות איום שונים על מדינת ישראל, והן נשאלו בינואר

וקבוצות דתיות כלא אהודות; ואילו בעלי נטיה פוליטית למרכז נוטים לציין קבוצות פוליטיות ערביות, ובמידה פחותה, קבוצות דתיות כלא אהודות. על פני השנתיים האחרונות, חלה עליה משמעותית בבחירת קבוצות פוליטיות ערביות והתמקדות בהן בכל קטגוריות הזהות הפוליטית. בקרב ימניים חלה עליה של 25 נקודות, במרכז – 18 נקודות, ובשמאל – 12 נקודות. בשל כך, הקשר בין הזהות פוליטית ודפוסי בחירת קבוצות לא אהודות נחלש במשך האינתיפדה.

לעומת זאת, הקשר בין זהות פוליטית ורמת הסובלנות הפוליטית התחזק על פני זמן. כפי שניתן לראות בלוח 8, לפני האינתיפדה ומיד עם תחילתה, לא היו הבדלים משמעותיים ברמת הסובלנות הפוליטית בין בעלי נטיות פוליטיות שונות, אך מאז צץ ועלה מחדש הדפוס של סובלנות נמוכה יותר של הימין, ממצא הקשור כמובן עם השינוי בקונטקסט האיום שבו גם לידי ביטוי בדפוס שראינו בלוח 7. לאורך חמש נקודות הזמן ציון הסובלנות הממוצע הנמוך ביותר הוא בקרב בעלי נטיה פוליטית לימין והגבוה ביותר (עם חריג אחד בסקר ינואר 2001) הוא בקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל. בשני הסקרים הראשונים, בינואר 2000 ובינואר 2001, ההבדלים בין בעלי נטיה פוליטית שונה אינם מובהקים סטטיסטית. החל מיולי

לוח 8: ממוצע של מדד סובלנות כלפי קבוצה פוליטית לא אהודה לפי נטיה פוליטית 2000-2002

ביוני 2002: קבוצות מהשמאל נתפסות כמאיימות ביותר על הביטחון (70 אחוזים);
 קבוצות פוליטיות ערביות נתפסות כמאיימות ביותר על הביטחון (91 אחוזים);
 קבוצות פוליטיות מהימין נתפסות כמאיימות על הביטחון ועל הדמוקרטיה בישראל (69 אחוזים לכל מקור איום);
 קבוצות דתיות נתפסות כמאיימות ביותר על הדמוקרטיה בישראל (81 אחוזים).

ממצאים אלה מלמדים, כי ביוני 2002 שני מקורות האיום המשמעותיים ביותר המיוחסים לקבוצות הפוליטיות שצוינו כלא אהודות הם הביטחון והדמוקרטיה של מדינת ישראל. תפיסת האיום על ביטחון המדינה מיוחסת הן לקבוצות פוליטיות מהימין, הן לקבוצות פוליטיות מהשמאל ובעיקר לקבוצות פוליטיות ערביות, כאשר קיים פער של 20 אחוזים בתפיסת האיום בין הקבוצות הערביות לבין קבוצות מהימין ומהשמאל. תפיסת האיום על הדמוקרטיה מיוחסת לקבוצות פוליטיות מהימין, ובעיקר לקבוצות פוליטיות דתיות (פער של 12 אחוזים). האופי היהודי של המדינה חשוב למרואיינים, אך תפיסת האיום של הקבוצות הפוליטיות על מאפייני זה נמוכה יותר בהשוואה לאיום שהן מציבות על הביטחון ועל הדמוקרטיה.

בהקשר לממצאים אלה, מעניין לבחון את אופיו של הקשר בין מקורות איום שונים לבין רמת הסובלנות כלפי קבוצות

2000, ינואר 2001 ויוני 2002. כך התאפשר לנו לבחון את הקשר בין מקורות האיום השונים והקבוצות הפוליטיות הלא אהודות. תפיסת האיום מכל הקבוצות נוטה להיות גבוהה, אך ניתן להבחין בהבדלים ברמת האיום המיוחסת לקבוצות פוליטיות לא אהודות על-פי מקורות איום שונים. בשלוש נקודות הזמן, הקבוצות הפוליטיות הערביות, שצוינו כלא אהודות, נתפסות כמאיימות ביותר על ביטחון המדינה. תפיסת איום גבוהה על ביטחון המדינה מיוחסת גם לקבוצות פוליטיות לא אהודות מהימין ומהשמאל, אולם ברמה נמוכה מזו שמיוחסת לקבוצות הערביות. בהקשר זה ראוי לציון הדימוין בתפיסת האיום על ביטחון המדינה המיוחס לקבוצות פוליטיות לא אהודות מהימין ומהשמאל.

קבוצות פוליטיות דתיות וקבוצות פוליטיות מהימין, שצוינו כלא אהודות, נתפסות כמסכנות את הדמוקרטיה בישראל. עם זאת, בשלוש נקודות הזמן, הקבוצות הפוליטיות הדתיות נתפסות כמאיימות יותר על הדמוקרטיה בהשוואה לקבוצות מהימין.

קבוצות פוליטיות ערביות וקבוצות פוליטיות מהשמאל נתפסות כמסכנות את אופיה היהודי של מדינת ישראל. בינואר 2000 ובינואר 2001 קבוצות פוליטיות לא אהודות מהשמאל נתפסו כמאיימות יותר מקבוצות פוליטיות ערביות על אופיה היהודי של המדינה, אולם ביוני 2002 הקבוצות הפוליטיות הערביות נתפסות כמאיימות יותר על אופיה היהודי של המדינה, בהשוואה לקבוצות פוליטיות לא אהודות מהשמאל.

לוח 9: מתאמי פירסון בין תפיסת איום על ביטחון המדינה, על הדמוקרטיה, על אופיה היהודי של ישראל, לבין סובלנות כלפי קבוצה פוליטית לא אהודה 2000-2002

יוני 2001	ינואר 2001	ינואר 2000	
-.49	-.42	-.38	איום על הביטחון × סובלנות
-.30	-.26	-.18	איום על הדמוקרטיה × סובלנות
-.43	-.17	-.20	איום על אופי יהודי × סובלנות

נקודות בינואר 2000 לפני פרוץ העימות, לפער של 13 נקודות בינואר 2001 ופער של 24 נקודות ביוני 2002.

סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל - השוואה על-פני 2000-2002

במקביל למדידת סובלנות פוליטית כלפי קבוצות לא אהודות, בחנו גם את עמדות הסובלנות הפוליטית של אזרחי ישראל היהודים כלפי אזרחי ישראל הערבים, אשר מהווים את קבוצת המיעוט הבולטת במדינה. בכל חמשת הסקרים שערכנו בין ינואר 2000 ויוני 2002 בחנו מדד דומה למדד הסובלנות כלפי קבוצה פוליטית לא אהודה, כאשר המרואיינים התבקשו להשיב עד כמה הם מסכימים או לא מסכימים לאפשר אותן שש זכויות פוליטיות, עליהן נשאלו ביחס לקבוצה הפוליטית שצינו כלא אהודה, לערבים אזרחי המדינה.

בלוח 10 מוצגת התפלגות התשובות המבטאות חוסר סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל בין ינואר 2000 ויוני 2002. ההשוואה בין חמש נקודות הזמן מראה עליה עקבית בחוסר הסובלנות המבוטא על-ידי אזרחי ישראל היהודים ביחס לכל הזכויות עליהן נשאלו. העליה הגבוהה ביותר ניכרת בהסכמה לאפשר ציתות לשיחות הטלפון של ערבים אזרחי המדינה (עליה של 18 אחוזים). ניתן בוודאי לקשור עליה זו לתפיסת האיום הביטחוני ולחשש מפני שיתוף פעולה של ערבים אזרחי המדינה עם מאבקם של הפלשתינאים. שני הפריטים הבאים בהם נרשמה העליה הגבוהה ביותר בחוסר סובלנות הם על מימד הייצוג: ההסכמה לאסור על ערבי להיות ראש ממשלה בישראל (עליה של 15 אחוזים) וההסכמה לאסור על ערבי להיבחר לכנסת (עליה של 12 אחוזים). נראה שמגמות אלה מבטאות את תפיסת האיום על הזהות של מדינת ישראל כמדינה יהודית. מעניין לציין בהקשר זה, כי העליה המתונה ביותר בעמדות חוסר הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל היתה בהסכמה לאסור על ערבים לבחור לכנסת (עליה של 6 אחוזים). כלומר, המשיבים מייחסים פחות חשיבות והשפעה ליכות הבחירה בהשוואה לאפשרויות לכהן בכנסת או בראשות הממשלה. בין ינואר 2000 ויוני 2002, חלה עליה של 13 אחוזים במספר המתנגדים לאפשר לערבים להופיע בטלוויזיה ועליה של 8 אחוזים במספר החושבים שאין לאפשר לערבים אזרחי המדינה לקיים הפגנות. יתכן שניתן להסביר מגמות אלה על-

פוליטיות לא אהודות. כצפוי, קיים קשר שלילי ומובהק סטטיסטית בין תחושת איום לבין הסובלנות הפוליטית שמבטאים המשיבים (ראה לוח 9). משמעות הדבר היא שעליה בתפיסת האיום מלווה בנטיה לירידה ברמת הסובלנות הפוליטית של המשיבים. יתרה מכך, בין ינואר 2000 ויוני 2002, ניתן להצביע על עליה בעוצמת הקשר בין רמת הסובלנות הפוליטית ומקורות האיום השונים, כאשר עוצמת הקשר הגבוהה ביותר בכל שלוש נקודות הזמן היא בין רמת הסובלנות לבין תפיסת האיום על ביטחון המדינה.

תשובות המרואיינים על שלוש השאלות העוסקות במקורות האיום שימשו אותנו גם לבנית משתנה המבטא את תחושת האיום באופן כללי. הערך הגבוה ביותר שמרואיין השיב על אחת משלוש השאלות הללו מייצג במשתנה זה את תחושת האיום של המרואיין. באופן כזה, ציון 5 על המשתנה החדש, קיבל מרואיין אשר השיב "מסכנת מאוד" לפחות על אחת משלוש השאלות. את הערך 1 – "כלל לא מסכנת", קיבל מרואיין כאשר היה זה הערך הגבוה ביותר שהוא השיב על שלוש השאלות.

בינואר 2000 ובינואר 2001, ממוצע תפיסת האיום היה 4.2 עם סטיית תקן של 0.8 ו-0.9 בהתאמה. ביוני 2002, ממוצע תפיסת האיום היה 4.5 עם סטיית תקן של 0.9. נובע מכך, שתפיסת האיום המיוחסת לקבוצות הפוליטיות הלא אהודות גבוהה בשלוש נקודות הזמן, עם עליה קלה ביוני 2002.

בשלוש נקודות הזמן קיים הבדל משמעותי ומובהק סטטיסטית בציון הסובלנות הממוצע בקרב בעלי תפיסת איום שונה. ההבדל המשמעותי ביותר הוא בין בעלי תפיסת האיום הגבוהה ביותר (5) לבין בעלי תפיסת איום נמוכה יותר (4-1). ציון הסובלנות הממוצע בקרב בעלי תפיסת האיום הגבוהה ביותר נע בין 50 בינואר 2000 ל-53 בינואר 2001 ול-43 ביוני 2002. ציון הסובלנות הממוצע בקרב בעלי תפיסת איום נמוכה יותר נע בין 60 בינואר 2000, 66 בינואר 2001 ו-67 ביוני 2002. ככל שתופסים את הקבוצה הפוליטית הלא אהודה כמציבה איום גבוה יותר על החברה, כך יש נטיה לבטא כלפיה עמדות פחות סובלניות. אולם עוצמת ההשפעה של האיום על סובלנות וההבדלים בין הקבוצות הלכו והתחזקו על פני זמן, עם התגברות העימות והאיום הנלווה אליו: מפער של 10

לוח 10: התפלגות תשובות המבטאות חוסר סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל 2000-2002 (אחוזים)

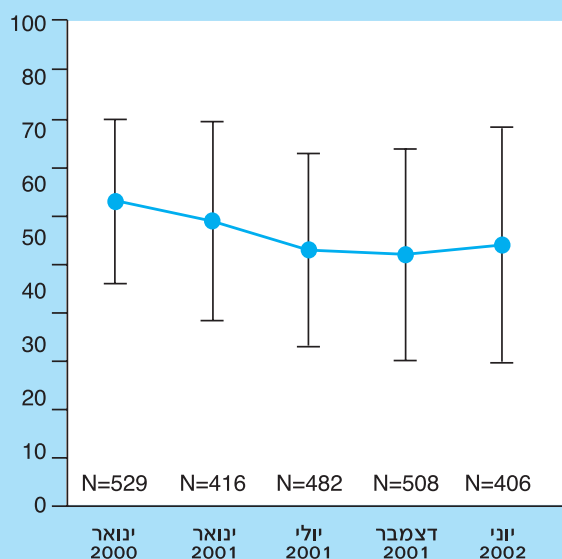
אחוז תשובות המבטאות חוסר סובלנות					זכויות
ינוני 2002	דצמבר 2001	יולי 2001	ינואר 2001	ינואר 2000	
69	77	74	68	54	יש לאסור על חבר הקבוצה להיות ראש ממשלה בישראל
23	24	22	17	10	יש להרשות לחברי הקבוצה להופיע בטלוויזיה
32	29	23	21	14	יש לצותת (להאזין) לשיחות הטלפון של חברי הקבוצה
26	29	28	24	18	יש להרשות לחברי הקבוצה לקיים הפגנות
26	—	—	23	20	יש לאסור על חברי הקבוצה לבחור לכנסת ¹
33	—	—	26	21	יש לאסור על חברי הקבוצה להיבחר לכנסת ¹

הערה: ביולי ובדצמבר 2001 לא נכללו הפריטים המסומנים.

השוואת ציון הסובלנות הממוצע כלפי ערבים אזרחי ישראל בלוח 11 מראה על ירידה הדרגתית של כ-10 נקודות עד יולי 2001 והתייצבות מאז. במהלך התקופה חלה עליה בסטיית התקן, דבר המעיד על הבדלים גדולים יותר בעמדות כלפי ערבים אזרחי ישראל בקרב היהודים. היות שטווח הציונים

ידי ההפגנות האלימות שהתקיימו על-ידי ערבים אזרחי המדינה באוקטובר 2000, ועל-ידי עמדות פרו-פלשתינאית המבוטאות באופן תדיר על-ידי נבחר ציבור ערבים באמצעי התקשורת. בהקשר זה, יש מקום לציין כי חלה עליה, בין ינואר 2000 ויוני 2002, באחוז אזרחי ישראל היהודים שחושבים כי הסיבה לפרוץ המהומות בקרב ערבים אזרחי ישראל באוקטובר 2000 היא הזדהות עם המאבק של הפלשתינאים בשטחים (55 אחוזים ביוני 2002 לעומת 44 אחוזים בינואר 2000) ע"ח ירידה באחוז החושבים כי הסיבה לפרוץ המהומות היא התנגדות על בסיס דתי ולאומי למדינת ישראל (21 אחוזים ביוני 2002 לעומת 31 אחוזים בינואר 2000). אחוז החושבים כי הסיבה לפרוץ המהומות היא תחושת קיפוח על מעמדם של הערבים כאזרחים במדינה נותר יציב (25 אחוזים בינואר 2000 ו-24 אחוזים ביוני 2002). בדומה לכך, אחוז היהודים החושבים שיש בישראל קיפוח של ערבים אזרחי המדינה בהשוואה ליהודים נותר אף הוא כמעט ללא שינוי (68 אחוזים בינואר 2000, 70 אחוזים ביוני 2002).

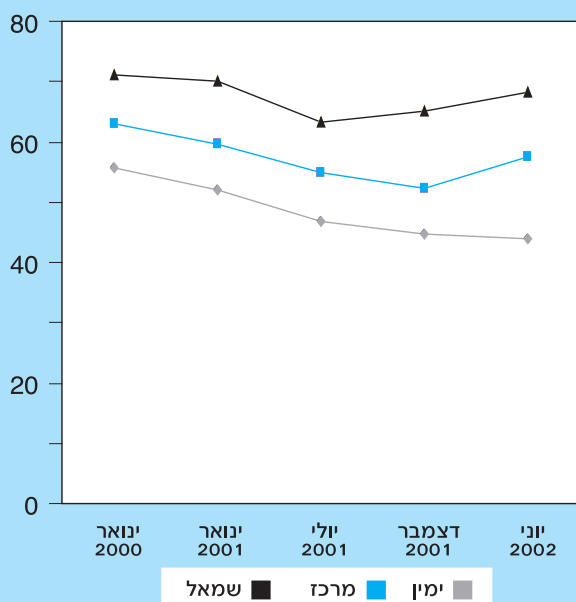
לוח 11: ממוצע וסטיית תקן של מדד הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל 2000-2002

מדד הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל חושב כממוצע של תשובות המרואיינים על 4 השאלות שנשאלו בחמשת הסקרים, ותוקן כפי שתואר בהסבר הבניה של מדד הסובלנות כלפי קבוצה פוליטית לא אהודה.

בדומה לניתוח שביצענו במטרה לבחון את הקשר בין נטיה פוליטית לסובלנות כלפי קבוצות פוליטיות בלתי אהודות, בחנו את ציון הסובלנות הממוצע כלפי ערבים אזרחי ישראל לפי נטיתם הפוליטית של המשיבים בחמש נקודות הזמן (ראה לוח 12). האם גם כאן העליה באחוז המזדהים עם הימין נושאת השלכות על הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל? הדפוס העולה מן הנתונים בלוח ברור. קיים הבדל מובהק סטטיסטית בציון הסובלנות הממוצע כלפי ערבים אזרחי ישראל בין בעלי נטיה פוליטית לימין, למרכז ולשמאל בכל אחת מנקודות הזמן, והבדל זה הולך וגדל על פני התקופה. בקרב בעלי נטיה פוליטית לימין, ציון הסובלנות הממוצע הוא הנמוך ביותר, ובקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל הוא הגבוה ביותר. הפער בציון הסובלנות הממוצע כלפי ערבים אזרחי ישראל בין ימנים ושמאלנים עלה מ-15 נקודות בינואר 2000 ל-24 נקודות ביוני 2002; זאת, למרות שבין ינואר 2000 ויוני 2002 חלה ירידה בציון הסובלנות הממוצע כלפי ערבים אזרחי ישראל בקרב כל קבוצות הנטיה הפוליטית. הירידה הגדולה ביותר מתרחשת בקרב הימניים (12 נקודות); לאחריה, הירידה בקרב בעלי נטיה פוליטית למרכז (6 נקודות); ולבסוף, ירידה של 3 נקודות בקרב בעלי נטיה פוליטית לשמאל.

לוח 12: ממוצע של מדד סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל לפי נטיה פוליטית 2000-2002

על המדד יכול לנוע בין "0" – חוסר סובלנות ו-"100" – סובלנות גבוהה, ניתן לומר שרמת הסובלנות הפוליטית כלפי ערבים אזרחי ישראל היא בינונית, וכמובן – במגמת ירידה.

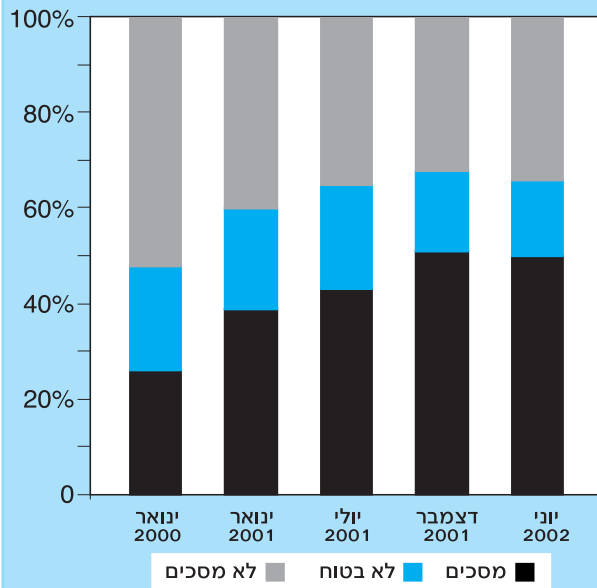
לאורך פרק הזמן שבדקנו, ציון הסובלנות הממוצע כלפי ערבים אזרחי ישראל גבוה מציון הסובלנות הממוצע כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות. ביוני 2002 קיים פער של 6 נקודות לטובת סובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל. לגבי כל הזכויות האזרחיות והפוליטיות שמרכיבות את מדד הסובלנות ישנה נטיה גבוהה יותר לסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל בהשוואה לקבוצות פוליטיות לא אהודות, מלבד ביחס לציתות לשיחות טלפון, בו יש שוויון. כמובן שיש לזכור, כי בקרב הקבוצות הפוליטיות הלא אהודות כלולות קבוצות פוליטיות ערביות שלגביהן התרחשה הירידה המשמעותית ביותר בעמדות הסובלנות בשנתיים האחרונות. למעשה, כאשר מבחינים בין קבוצות פוליטיות לא אהודות יהודיות וערביות, הסובלנות כלפי ערבים כקבוצה גבוהה מהסובלנות כלפי קבוצות פוליטיות ערביות, אולם היא נוטה להיות נמוכה מהסובלנות הפוליטית כלפי קבוצות יהודיות בלתי אהודות.

במקביל לעליית הבולטות של קבוצות פוליטיות ערביות בקרב קבוצות היעד, ניתן להצביע על עליה בעוצמת הקשר בין סובלנות כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות וסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל. הקשר בין שני ציוני הסובלנות עמד בינואר 2000 על 28, עלה ל-32. בינואר 2001, עלה ל-45. ביולי ודצמבר 2001 ועומד על 52. ביוני 2002. משמעות הקשר החיובי בין שני ציוני הסובלנות היא שקיימת נטיה בקרב המבטאים סובלנות גבוהה כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות לבטא סובלנות גבוהה גם כלפי ערבים אזרחי ישראל וההיפך. העליה בעוצמת הקשר היא תוצאה של ההתמקדות בקבוצות פוליטיות ערביות, והיא מבטאת עליה בהכללה של עמדות הסובלנות וחוסר הסובלנות בקרב אזרחי ישראל היהודים. עם זאת, נראה שישנה מידה של הבחנה במודעותם של אזרחי ישראל היהודים בין הקבוצות הפוליטיות הערביות לבין כלל הערבים אזרחי ישראל. אף-כך הקבוצות הפוליטיות הערביות מצויינות יותר כלא אהודות, לא מבוצעת הכללה לעמדות הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל כקבוצה, ועדיין מובעות כלפיהם עמדות הנוטות להיות יותר סובלניות.

המסכימים עם הטענה לבין המתנגדים לה גדל, ובשני הסקרים האחרונים אחוז המסכימים עם הטענה גדול פי אחד וחצי מאחוז הלא מסכימים. השינוי שהתרחש בדימוי המיוחס על-ידי יהודים אזרחי המדינה לאזרחיה הערבים, הוא משמעותי, ואין ספק שהוא תוצר של אירועי השנתיים האחרונות.

כאשר אנו בוחנים את הקשר בין מידת ההסכמה עם הטענה שערבים מסכנים את קיום המדינה לבין רמת הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל (ראה לוח 14), ניתן לראות כי ככל שערבים נתפסים יותר כמסכנים את קיומה של המדינה, כך יורד ציון הסובלנות הממוצע כלפיהם. בחמש נקודות הזמן כל ההבדלים בלוח מובהקים סטטיסטית. ציון הסובלנות הממוצע הנמוך ביותר כלפי ערבים אזרחי ישראל הוא בקרב החושבים כי הם מסכנים את קיום המדינה, והגבוה ביותר הוא בקרב מרואיינים שאינם חושבים כך. בציון הסובלנות הממוצע כלפי ערבים אזרחי ישראל בקרב משיבים שאינם רואים בהם סיכון למדינה, אין כל מגמה בין ינואר 2000 ליוני 2002, למרות תנודות. בקרב משיבים שאינם בטוחים באשר לעמדתם ביחס לטענה חלה ירידה של 4 נקודות בציון הסובלנות הממוצע בין ינואר 2000 ליוני 2002, כאשר הציון הממוצע הנמוך ביותר לקבוצה זו היה ביולי 2001 ומאז

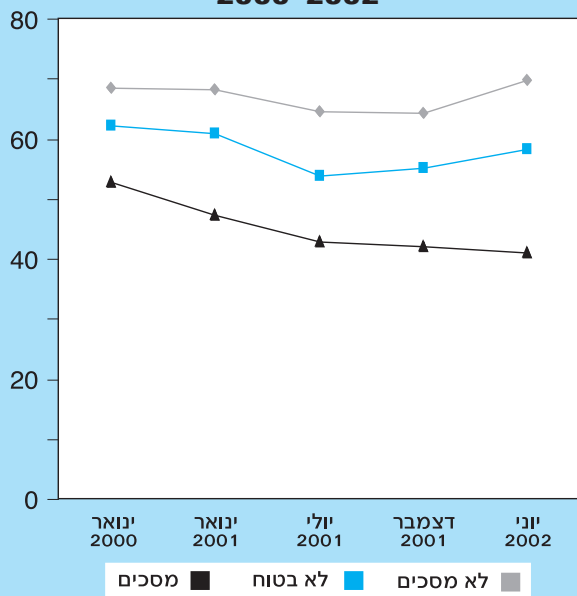
לוח 13: התפלגות התשובות לטענה "ערבים אזרחי ישראל מהווים סכנה לקיום המדינה" 2000-2002 (אחוזים)

הערות:

- קטגוריה זו כוללת משיבים שהשיבו מסכים או מסכים בהחלט.
- קטגוריה זו כוללת משיבים שהשיבו לא מסכים או בהחלט לא מסכים.

לוח 14: ממוצע של מדד הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל לפי מידת ההסכמה עם הטענה שערבים אזרחי ישראל מהווים סכנה לקיום המדינה 2000-2002

כפי שהדגשנו בפרק הקודם, אחד ההסברים לירידה בסובלנות הפוליטית כלפי ערבים אזרחי ישראל יכול לנבוע מתפיסתם כמסכנים את קיום המדינה. בחמשת הסקרים התבקשו המרואיינים להשיב האם הם מסכימים או לא מסכימים עם הטענה לפיה, "ערבים אזרחי ישראל מהווים סכנה לקיום המדינה". התפלגות התשובות מובאת בלוח 13.

הנתונים המופיעים בלוח מצביעים על עליה בולטת באחוזי ההסכמה עם הטענה לפיה ערבים אזרחי ישראל מהווים סכנה לקיום המדינה. ביוני 2002, חמישים אחוזים מהמשיבים חושבים שערבים אזרחי ישראל מסכנים את קיום המדינה, עליה של 24 נקודות לעומת ינואר 2000 – כלומר כמעט הכפלה בשניים. במקביל חלה ירידה של 18 נקודות באחוז ה"לא מסכימים" עם הטענה. בינואר 2000 אחוזי ההסכמה עם הטענה היו נמוכים פי 2 מאחוזי ההתנגדות לטענה. בינואר 2001 היה פחות או יותר שיוויון באחוז המסכימים ואחוז הלא מסכימים עם הטענה. החל מיולי 2001, הפער בין

מלמדים שוב, כי ככל שתפיסת האיום והסכנה של קבוצת מיעוט, בהקשר זה, גבוהה יותר, עמדות הסובלנות המבוטאות כלפיה נמוכות יותר. בנוסף, ציון הסובלנות הגבוה יותר בקרב התופסים את הערבים כמסכנים בעיקר את אופי היהודי בהשוואה לציון בקרב התופסים אותם כמסכנים בעיקר את ביטחון המדינה מצביע על מידרג החשיבות שמייחסים אזרחי ישראל היהודים לביטחון ולאופי היהודי. שיקולי ביטחון המדינה הם בעלי השפעה רבה יותר על סובלנות בהשוואה לאיום על אופי היהודי של המדינה. ממצא זה משתלב עם הממצא עליו דיווחנו ביחס להשפעותיה של תפיסת האיום המיוחסת לקבוצות פוליטיות לא אהודות, אשר גם לפיו, האיום על ביטחון המדינה נתפס כמשמעותי יותר בהשוואה לאיום על אופי היהודי של ישראל.

שאלה נוספת ששאלנו בחמשת הסקרים עסקה בנכונות לאפשר לערבים אזרחי המדינה להשתתף בהחלטה על החזרת שטחים וקביעת גבולותיה. נוסח השאלה הוא:

"יש לאפשר לערבים אזרחי ישראל להשתתף בהחלטה על החזרת שטחים וקביעת גבולות המדינה".

התשובות שהוצעו לשאלה זו הן:

1. מסכים בהחלט; 2. מסכים; 3. לא בטוח; 4. לא מסכים;
5. בהחלט לא מסכים.

התפלגות התשובות לשאלה זו, המופיעה בלוח 15, מצביעה על דפוס דומה ליתר שאלות הסובלנות. בין ינואר 2000 ויוני 2002 חלה ירידה של 16 אחוזים באחוזי ההסכמה לשאלה זו. בינואר 2000 היה שיוויון יחסי בין המסכימים והמתנגדים לאפשר לערביי ישראל להשתתף בהחלטה, עם נטיה קלה לחוסר הסכמה (42 אחוזים מסכימים לאפשר ו-44 אחוזים אינם מסכימים לאפשר). מאז פרוץ העימות הנוכחי, חלה ירידה משמעותית באחוז המסכימים לאפשר לערביי ישראל להשתתף בהחלטה על החזרת שטחים וקביעת גבולות המדינה. אחוזי ההסכמה נותרו יציבים יחסית בין ינואר 2001 ודצמבר 2001, כאשר ביוני 2002 ישנה עליה קלה באחוז המסכימים לאפשר לערבים אזרחי ישראל להשתתף בהחלטה זו. בין ינואר 2000 ויוני 2002 הצטמצם מספר הלא בטוחים בעמדתם (בכ-3-5

מסתמנת נטיה קלה לעליה. בקרב המסכימים עם הטענה שערבים אזרחי ישראל מהווים סכנה לקיום המדינה, חלה ירידה של 12 נקודות בציון הסובלנות הממוצע כלפי ערבים אזרחי ישראל בתקופה זו.

ביוני 2002 כללנו בסקר שאלה שלא נשאלה בסקרים קודמים במטרה לזהות את הדימוי שיש לאזרחי ישראל הערבים בקרב אזרחיה היהודים. נוסח השאלה היה:

"האם לדעתך ערבים אזרחי ישראל:

1. מסכנים בעיקר את אופי היהודי של המדינה
2. מסכנים בעיקר את בטחונה של מדינת ישראל
3. מסכנים באותה מידה הן את האופי היהודי והן את בטחונה של מדינת ישראל
4. אינם מסכנים לא את האופי היהודי ולא את בטחונה של מדינת ישראל"

39 אחוזים מהמרוויינים השיבו שערבים אזרחי ישראל מסכנים באותה מידה הן את האופי היהודי והן את בטחונה של מדינת ישראל; 32 אחוזים השיבו שערבים אזרחי ישראל מסכנים בעיקר את ביטחון המדינה; 20 אחוזים השיבו שערבים אזרחי המדינה אינם מסכנים לא את האופי היהודי ולא את ביטחון המדינה ו-9 אחוזים השיבו שערבים אזרחי המדינה מסכנים בעיקר את אופי היהודי של המדינה.

בחינה של ציון הסובלנות הממוצע כלפי ערבים אזרחי ישראל בקרב בעלי דימוי שונה של ערבים אזרחי המדינה העלתה שרמת הסובלנות הנמוכה ביותר כלפי ערבים אזרחי ישראל מבוטאת על-ידי התופסים אותם כמסכנים הן את אופי היהודי של המדינה והן את בטחונה (ממוצע 43.5 עם סטיית תקן של 24.3). בקרב התופסים את הערבים אזרחי המדינה כמסכנים בעיקר את הביטחון, ממוצע ציון הסובלנות גבוה יותר ועומד על 52.2 (עם סטיית תקן של 23.1). ציון הסובלנות הממוצע כלפי ערבים אזרחי ישראל בקרב התופסים אותם כמסכנים בעיקר את אופי היהודי של המדינה גבוה יותר ועומד על 65.2 (עם סטיית תקן של 19.0). ואילו, ציון הסובלנות הממוצע הגבוה ביותר הוא בקרב אלה החושבים שערביי ישראל אינם מסכנים לא את האופי היהודי ולא את ביטחון המדינה (ממוצע 69.0 עם סטיית תקן 18.3). ממצאים אלה

- "האם אתה תומך או מתנגד לטרנספר של ערבים אזרחי ישראל?"
- "האם אתה תומך או מתנגד לטרנספר של ערביי השטחים?"

התשובות האפשריות לשאלות אלה היו:

1. בהחלט מתנגד; 2. מתנגד; 3. לא בטוח; 4. תומך; 5. בהחלט תומך.

התפלגות התשובות לשאלות אלה, המופיעה בלוח 16, מלמדת, כי הנטיה בקרב האזרחים היהודים בישראל היא שלא להסכים עם רעיון הטרנספר לגבי ערביי ישראל. לעומת זאת, ביחס לטרנספר של ערביי השטחים, העמדות חלוקות. אחוז גבוה באופן משמעותי מקרב המרואיינים מתנגד לטרנספר של ערבים אזרחי ישראל בהשוואה לאחוז ההתנגדות לטרנספר של ערביי השטחים (פער של 17 אחוזים). ואילו, אחוז גבוה באופן משמעותי תומך בטרנספר של ערביי השטחים בהשוואה לאחוז התומכים בטרנספר של ערבים אזרחי ישראל (פער של 19 אחוזים). הפער בין אחוזי התומכים והמתנגדים לטרנספר של ערבים אזרחי ישראל גדול ועומד על 37 אחוזים, בהשוואה לפער של אחוז אחד בלבד ביחס לטרנספר של ערביי השטחים. מעניין לציין בהקשר זה את האחוז הנמוך יחסית של משיבים שצינו כי אינם בטוחים בעמדתם ביחס לסוגיה שלגביה היינו מצפים למצוא עמדות פחות מגובשות.

אחוזים) – ירידה המלמדת על גיבוש עמדות ברור יותר של אזרחי ישראל היהודים לגבי סוגיה זו. באחוז המתנגדים להשתתפות ערביי ישראל בהחלטה חלה עליה של 19 אחוזים בין ינואר 2000 ליוני 2002, כאשר השינוי המשמעותי התרחש מיד לאחר פרוץ העימות הנוכחי (בסקר ינואר 2001 ישנה עליה של 18 נקודות באחוז הלא מסכימים לעומת שנה לפני כן). שיא חוסר ההסכמה היה ביולי 2001 (68 אחוזים) ובנקודות הזמן שלאחר מכן, מסתמנת נטיה לירידה מסוימת באחוזים אלה (סה"כ 5 אחוזים בין יולי 2001 ויוני 2002). הפער בין המסכימים לאפשר השתתפותם של ערבים אזרחי ישראל בהחלטה לגבי גורל השטחים לבין הלא מסכימים עומד ביוני 2002 על 37 אחוזים (לעומת 2 אחוזים בינואר 2000). כשני שלישי מהמרואיינים אינם מעוניינים לשתף את אזרחי ישראל הערבים בהחלטה על החזרת שטחים וקביעת גבולות המדינה. ללא ספק אפשר לראות בממצאים אלה הבעת עמדה ברורה של אזרחי ישראל היהודים, לפיה אין הם סומכים על אזרחי המדינה הערבים בכל הנוגע לקבלה של החלטה מהותית לקיומה של המדינה ואינם רואים בהם שותפים לקבלת החלטות כגון אלה.

אחת הסוגיות שחוזרת ועולה לסדר היום הציבורי של מדינת ישראל היא סוגיית הטרנספר. במטרה לעמוד על הלך הרוחות לגבי סוגיה זו שאלנו את המרואיינים בסקר שערכנו ביוני 2002 את שתי השאלות הבאות:

לוח 15: התפלגות התשובות לשאלה: "יש לאפשר לערבים אזרחי ישראל להשתתף בהחלטה על החזרת שטחים וקביעת גבולות המדינה" 2000-2002 (אחוזים)

יוני 2002	דצמבר 2001	יולי 2001	ינואר 2001	ינואר 2000 ³	
26	23	22	23	42	מסכים ¹
11	11	10	15	14	לא בטוח
63	66	68	62	44	לא מסכים ²
404	501	475	413	514	N

הערות:

1. בקטגוריה זו כלולים משיבים שהשיבו מסכים ובהחלט מסכים.
2. בקטגוריה זו כלולים משיבים שהשיבו לא מסכים ובהחלט לא מסכים.
3. בשנה זו נשאלה השאלה: " האם יש לאפשר לערבים אזרחי ישראל להשתתף במשאל עם על החזרת שטחים וקביעת גבולות המדינה.

לוח 16: התפלגות התשובות לשאלות הנוגעות לטרנספר של ערבים אזרחי ישראל ולטרנספר של ערביי השטחים יוני 2002 (אחוזים)

טרנספר של ערביי השטחים	טרנספר של ערבים אזרחי ישראל	
44	61	מתנגד ¹
13	15	לא בטוח
43	24	תומך ²
385	391	N

הערות:

1. בקטגוריה זו כלולים משיבים שהשיבו מתנגד ובהחלט מתנגד.
2. בקטגוריה זו כלולים משיבים שהשיבו תומך ובהחלט תומך.

אחרים מרבים להתבטא בנושא העימות ומציבים אתגרים הבוחנים כמעט מידי יום את גבולות הסובלנות של החברה הישראלית כלפיהם. לא רק קבוצות פוליטיות ערביות מעמידות במבחן את הדמוקרטיה הישראלית, אלא גם הצעות והחלטות של גורמי שלטון, וגם קבוצות ופעילי שמאל יהודים המתנגדים לכיבוש ולפעולות ממשלת ישראל, וקבוצות ופעילים פוליטיים מהימין המערערים על עקרונות של זכויות אדם ואזרח (במיוחד ביחס לערבים אזרחי ישראל ותושבי השטחים). המתחים בין שיקולי ביטחון ודמוקרטיה, בין המהות היהודית והדמוקרטית של המדינה, בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי עולים ומתגברים.

הנתונים שלנו ובעקבותיהם דו"ח זה אינם יכולים להתייחס לכלל התמונה אלא רק לדעת הקהל. כפי שטענו, העימות הנוכחי בין ישראל לפלשתינאים ומכלול האירועים מאז אוקטובר 2000 מעמידים את הישראלים (ואנו כאן עוסקים רק ביהודים שביניהם) למבחן קשה של המחויבות שלהם לנורמות דמוקרטיות כאשר הקונפליקט עמוק, והאיום על הביטחון האישי והלאומי, על הזהות הלאומית ועל המשטר, משמעותי.

קשה להגות ניסוי מעבדה שיהיה משכנע יותר לגבי אופן העמידה של אזרחים בחברה דמוקרטית בפני אתגרים של קונפליקט ואיום מ"המצב דמוי-הניסוי" בו אנו מוצאים את עצמנו בתקופה זו. כיצד אם כן השפיעו אירועי השנתיים האחרונות על הנורמות הדמוקרטיות ובפרט על הסובלנות הפוליטית של אזרחי ישראל היהודים? התוצאות הן חדות וברורות, ותואמות תיאוריות העוסקות בסוגיות אלה. על בסיס השוואה של נתונים מחמישה סקרים שנערכו לפני ותוך כדי האירועים, בין ינואר 2000 ליוני 2002, אנו מוצאים כי:

- חזר הדפוס הממוקד בערבים ובקבוצות ערביות, לעומת דפוס פלורליסטי ומגוון של קבוצות יעד לחוסר סובלנות, שאיפיון את התקופה שלפני אוקטובר 2000.
- לא זאת בלבד כי באופן משמעותי יותר אנשים רואים כיום בקבוצות פוליטיות ערביות את הקבוצות הפחות אהודות עליהם, אלא שגם רמת הסובלנות הפוליטית כלפי קבוצות אלה ירדה מאד.

תמיכה בטרנספר של ערבים אזרחי ישראל משמעותה למעשה שלילת זכותם לאזרחות ולמגורים במדינה – מימד נוסף ומהותי של הגבלת זכויות אזרח או של חוסר סובלנות. אין להתפלא, אם כן, על הקשר החזק שקיים בין שאלה זו לסולם הסובלנות. ציון הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל בקרב התומכים בטרנספר הוא נמוך ביותר (37.9), זאת בהשוואה לנחקרים שאין להם דיעה מגובשת בנושא (ציון ממוצע של 52.0) ולנחקרים המתנגדים לטרנספר (ציון ממוצע של 60.2). הפער בציון הסובלנות בין התומכים והמתנגדים לטרנספר הוא של 23 נקודות.

סיכום

מזה קרוב לשנתיים נמצאת ישראל בעימות צבאי ומדיני עם הפלשתינאים, ויש אף המגדירים את המצב כמלחמה. אזרחי ישראל הערבים נמצאים בתוך בעימות זה. ההפגנות האלימות ורחבות ההיקף והרג 13 הערבים בידי המשטרה באוקטובר 2000 היוו את יריית הפתיחה. אירועים אלה נמצאים עדיין בבדיקה ע"י ועדת חקירה ממלכתית בראשותו של השופט אור. חברי הכנסת מהסיעות הערביות ומנהיגי ציבור ערבים

ימנית הינם הפחות סובלנים, ובמשך התקופה הנדונה מספרם עלה ורמת הסובלנות שלהם ירדה.

● הקשר בין המצב המדיני-בטחוני והאיום הנלווה אליו לבין מידת הסובלנות הפוליטית עולה מתוך המגמות על פני התקופה, וגם מתוך הניתוחים ברמה האינדיבידואלית, החוזרים ומראים כי מי שחש באיום רב יותר, הוא פחות סובלני. מבין סוגי האיום, נראה על פי הניתוחים הראשוניים שלנו, כי האיום הבטחוני הוא המכריע, ומשפיע יותר מהאיום על הזהות היהודית של המדינה. מבחינת המגמות על פני התקופה עולה, כי לא זו בלבד שהאיום שחשים אזרחי המדינה היהודים גבוה יותר, גם מידת ההשפעה שלו על רמת הסובלנות מתחזקת.

● במקביל, גם רמת הסובלנות הפוליטית כלפי ערבים כקבוצה בחברה הישראלית יורדת.

● הסובלנות הפוליטית המבוטאת כלפי ערבים אזרחי ישראל גבוהה מזו המבוטאת כלפי קבוצות פוליטות לא אהודות באופן כללי. אולם כאשר מבחינים בין קבוצות יהודיות וערביות נמצא, כי הסובלנות כלפי ערבים כקבוצה נוטה להיות כיום נמוכה מהסובלנות המבוטאת כלפי קבוצות בלתי אהודות יהודיות.

● זהות פוליטית משפיעה באופן ברור על סובלנות פוליטית כלפי קבוצות פוליטיות וכלפי ערבים כקבוצה. בעלי נטיה

הסקרים הטלפוניים שנערכו ע"י מכון ב.י. ולוסיל כהן בוצעו בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה הישראלית בני 18 ומעלה. במסגרת הדגימה נכללים כל משקי הבית ביישובים עירוניים, קיבוצים, מושבים ויישובים מעבר לקו הירוק, שברשותם טלפון.

מכון ב.י. ולוסיל כהן לחקר דעת קהל • The B.I. and Lucille Cohen Institute for Public Opinion Research

הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון
אוניברסיטת תל-אביב

קריית האוניברסיטה,
רמת-אביב, תל-אביב 69978,
ת"ד 39040.

טלפון: 03-6409271
פקסימיליה: 03-6409215,
דואר אלקטרוני:

bicohen@spirit@tau.ac.il

עורך: פרופ' נח לוינ'אפשיין
עריכה גרפית: יעל רול, מיכל סמו, הל"ש

מכון ב.י. ולוסיל כהן למחקרי דעת קהל הנו מכון אוניברסיטאי המשלב פיתוח אקדמי של תיאוריה ומתודולוגיה של סקרי דעת קהל עם ביצוע מחקרי דעת קהל בלתי תלויים ברמה המדעית הגבוהה ביותר.

מטרות המכון:

1. לשמש כמסגרת לביצוע מחקרים אקדמיים המבוססים על סקרי אוכלוסייה.
2. לפתח תכנית של סקרי עמדות תקופתיים בנושאים בעלי עניין ציבורי בחברה הישראלית.
3. ליצור מאגרי נתונים שיאפשרו לעקוב אחר מגמות לאורך זמן בדעת הקהל בישראל.
4. לערוך ניסויים במתודולוגיות של סקרים במטרה לפתח ולשפר את הטכניקות של מחקרי דעת קהל.